

MICHELE MEMBRÈ : *Relazione di Persia 1542*. Ms. inedito dell'Archivio di Stato di Venezia pubblicato da GIORGIO R. CORDONA. Con una appendice di documenti coevi, concernenti il primo quindicennio di regno dello Scia Tahmasp 1525-40, a cura di Francesco CASTRO. Indici di ANGELO M. PIEMONTESE. Presentazione di GIANROBERTO SCARCIA. Napoli, 1969 LXX + 255 sayfa, 7000 liret. = Studi e materiali sulla conoscenza dell'Oriente in Italia. Pubblicati col contributo del Consiglio Nazionale delle Ricerche. 1

Osmanlı tarihi üzerinde çalışanlar Venedik Bailo ve Ambasciatore'lerinin görev süreleri sonunda, Venedik Senato'suna sundukları *Relazione*'leri birinci derecede kaynaklar arasında saymağa devam etmektedirler. Geçen asırda Alberi'nin önderliğinde bunların XVI. asra ait olanları basılı hale geldikten sonra, XVII. asra ait olanlar da Barozzi-Berchet ikilisi tarafından yayınlandı². Bununla beraber Venedik Devlet Arşivinde (Archivio di Stato di Venezia) ve kütüphanelerinde (Biblioteca Marciana, Museo Civico Correr, Querini Stampalia) yayınlanmağa lâyık *relazione*'ler vardır³. Şimdi tanıtmağa çalışacağım kitap da, bilinmesine rağmen

¹ Bailo üç yıl süre ile İstanbul'da oturabilirdi. Türk kaynaklarında باليوس باليوس şeklinde geçer. Ambasciatore ise herhangi bir sorun hakkında ayrıca geçici olarak gönderilirdi. Bu temsilciler hakkında bk. Cavit Baysun, *Balyos*, İslâm Ansiklopedisi c. II s. 291-295. Bütün batı kaynakları Türk-Venedik ilişkileri tarihine ham malzeme olarak şu eserde elimizdedir: Tommaso Bertelè, *Il Palazzo degli Ambasciatori di Venezia a Costantinopoli e le sue antiche memorie*, Bologna 1932.

² E. Alberi, *Le Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato durante il Secolo XVI*. Firenze. (Hepsi 15 cilt olmakla beraber 3 cildi Türkiye'ye ayrılmıştır.) 1885 Nicolò Barozzi-Guglielmo Berchet, *Le Relazioni degli Stati Europei Lette al Senato dagli Ambasciatori Veneziani nel Secolo Decimosettimo. Raccolte ed annotate da N. B e G. B.* Turchia. Serie V. Volume unico, parte I e II. Venezia 1866-1871. Bu *relazione*'lerin tarih sırasına konulması ve başka yerlerde de yayınlanmış olanlar hakkında bk. Francesca Antonibon, *Le relazioni a stampa di ambasciatori veneti*. Padova 1939. Konsolos *relazione*'lerini de ihmal edilmeyecek kaynaklar arasında sayabiliriz. Gene Berchet tarafından yayınlanmıştır: *Relazioni dei Consoli Veneti nella Siria*. Torino 1866. Suriye'deki bu konsoloslarla beraber, Mısır'dakilerin de ayrı ayrı yayınlanmıştır: bk. Antonibon, *a. g. e. s.* 40 vd.

³ Türk tarihini ilgilendiren bir tanesi şu kitapta zeyil olarak yayınlanmıştır: Federico Seneca, *Il Doge Leonardo Donà*. Padova 1959 s. 263-321. 1595 senesinde İstanbul'a gelen ve yeni ahidnameyi Osmanlı Devletinden alan Venedikli devlet adamı L. Donà, 12 Mart 1596 tarihinde *relazione*'sini Senato önünde okudu. Yayınlayan, Venedik Şehir Müzesinde (Museo Civico Correr) bulunan zengin elyazmaları külliyyatı arasında, Donà (Donado) ailesinin devrettiği bir nüshadan çıkarıp kitabına dercetmiştir.

yayınlanma fırsatını yeni bulan bir tanesini içine almaktadır. Her ne kadar *Iran Relazione*'si başlığını taşıyorsa da, Türk tarihinin en mühim devirlerinden birini kapsadığı için tanıtılmasını yararlı gördük.

Yayında birinci derecede önemli olan takdim yazısını hazırlayan G. Scarcia, Venedik'teki Cà Foscari Üniversitesi, İran Dili ve Edebiyatı Profesörüdür. İran ve Avrupa kaynaklarından yararlanmak suretiyle konunun tarihî yönünü açıklığa kavuşturan çok detaylı ve yararlı bir önsöz hazırlamıştır (XI-LXX). İlk bölümde *Relazione*'nin ve Şah Tahmasp belgelerinin Venedik Devlet Arşivindeki durumlarından söz etmektedir. Sonra da konunun tarihi ilgilendiren yönüne geçmektedir. Takdimci Uzun Hasan devrinden beri batı dünyasının, İran'ı kendisine müttefik yaparak Türklere karşı ikinci bir cephe açma yolunu aradığını işaret ederek, bu konunun işlendiği yeni bir eseri de zikr ediyor: (Barbara von Palombini, *Bündniswerben Abendländischen Mächte um Persien 1453-1600*, Wiesbaden 1968). Bu kitabın basıldığı yıl, Şah İsmail'in 1508-1510 yıllarında Venedik ile bir anlaşma yolu aradığına dair italyanca belgeler, güzel bir araştırma ile beraber yayınlanmıştır: (Francesca Lucchetta, *L'“affare Zen” in Levante nel primo cinquecento*, Studi Veneziani X (1968) s. 109-219). Venediğin o zamanki Şam Konsolosu Pietro Zeno (zen) tarafından idare edilen anlaşma çabası sonuca ulaşmamış, Memlûk'ler konsolosu tevkif edilip Venediğe iade etmişler, Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail ile yalnız çarpışmıştır.

Kitabın zeyil kısmının ilki, Marino Sanuto'nun *Diarii* adlı 58 ciltlik külliyyatının ⁴ Şah Tahmasıp devrinin ilk onbeş yılına ait haberlerine ayrılmıştır. Bu haberler Anadolu-İran çatışmasını tevik eden mühim kayıtlardır. Daha Bayezid II devrinde başlayan Türk boylarının İran'a göç edışı ve bu Türkmenlerin tekrar Anadolu'ya bir düşman ordu niteliği ile saldırması sorunu, kesin bir sonuca ulaşmamıştır. Merhum Profesör Mükrimin Halil Yınanç'ın ilmî bir yön verdiği bu konu (*Akkoyunlular*, İslâm Ansiklopedisi c. 1 s. 262), Türk belgelerinin ışığı altında oldukça aydınlanmıştır ⁵. Bununla beraber Anadolu Türk boyları üzerinde değerli çalışmaları ile

⁴ 1498 - 1533 yılları arasında Venedik resmi makamlarına gelen bütün belgeleri şahsen gören Marino Sanuto, sonradan bunların kopyalarını ve özetlerini topluyarak *Diarii* adını verdiği bir külliyyat meydana getirmiştir. Türk tarihini ilgilendiren değerli haberleri ve belgeleri de içine alan 58 ciltlik bu külliyyat henüz basılmamış iken Hammer tarafından kullanılmıştır. Bu asır başında yayımı yapılan bu abidevi külliyyattaki Memlûk Sultanlığına ait kayıtlar kıymetli notlar ilâ, vesi ile bir kaç sene evvl yayınlandı: Maria Nallino, *L'Egitto dalla Morte di Qa'it Bay al- l'Avvento di Qansuh al-Gûri 1496-1501 nei Diarii di Marin Sanudo*. Rendiconti dell'Accademia Nazionale dei Lincei, Classe di Scienze Morali, Storiche e Filologiche. Serie VIII 1965 fasc. 7-12 vol. XX, s. 414-464.

Bu sıralarda Şah İsmail devrine ait kayıtların gene İtalya'da basılmakta olduğunu da haber aldık. Babinger göremediğim bir makalesinde Sanuto'dan yararlanmıştır: Marino Sanuto's Tagebücher als Quelle zur Geschichte Safawiyya. A Volume of Oriental Studies presented to Prof. E.G. Browne. Cambridge 1922, 28-50.

⁵ Şehabettin Tekindağ, *Şah Kulu Baba Tekeli isyanı*, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, n. 3 (Aralık 1967) s. 34-39 ve n. 4 (Ocak 1968) s. 54-59. Aynı müellifin İslâm Ansiklopedisi'nde (cüz. 121 s. 124-129) yazdığı *Teke-ili* maddesi.

tanıdığımız Sayın Prof. Faruk Sümer'in vaad ettiği makalesi ⁶ konuyu büyük ölçüde halledecektir. Elimizdeki son bir araştırma doğu ve batı kaynaklarını sıkı bir eleştiriden geçiriyorsa da, yeterli başlangıcı yoktur ⁷. Elçi'nin bizzat şahid olduğu sahneler, önemi gözönünde tutularak iler ki sayfalarda dilimize çevrilmiştir.

Elimizdeki kitapta *Ambasciatore* Daniello Ludovisi'nin ⁸ *relazione*'sinden yapılan aktarmaya göre (s. XXIII) "Sofi - İtalyan kaynaklarında İran şahlarına verilen isim - Türk Sultanı ile karşılaşacak güçte değildir. Elindeki 120 bin kişilik süvari kuvveti de yeterli değildir... Piyade ve topçusu yok. Türk Sultanını yormak suretiyle yenilir ki çok zordur".

İran tarafından da umduklarını bulamadıkları için tekrar Türk hizmetine koşan Türkmen boylarının sayısı pek çoktu. Bunlar Şah'ın Türk kuvvetlerine karşı koyamayacağını haber veriyorlardı (s. XXII ve XXIV). İktidar hırsı boylar arasındaki çatışmaları kızıştırıyor ve sonucunda da Anadolu'ya ilticaların çoğalmasını neden oluyordu. 1530-1533 yıllarında Tekelü boylarının yıldızı sönüp, yerlerine Şamluların iktidara gelmeleri, Türk tarafına geçenlerin sayısının artması dikkati çekecek bir husus yaratıyor (s. XXV). (Bu konuya dair Türk kaynakları için bk. Tayyip Gökbilgin, *İbrahim Paşa*, İslâm Ansiklopedisi, cüz. 50 s. 913 ve *Süleyman I*, İslâm Ansiklopedisi cüz. 141 s. 116).

C zeyilleri 1535 yılında cereyan etmiş olayları nakletmesi bakımından önemlidir. Henüz basılmamış olarak Venedik şehrinde ele geçen bu belgeler kitabın değerini arttırmaktadır. Takdimcinin verdiği özete göre (s. XXVI vd.), Türk ordugâhı içine sokulan bu Venedikli, Türk ordusunun maddî ve manevî gücü hakkında enteresan bilgiler vermektedir. Bu konunun Feridun Bey Münşeâtında bulunan İran Seferi *menzîlnâmesi* ile karşılaştırılması yeni sonuçlara yol açabilir. Kanunî tarafından başarı ile sonuçlandırılan seferden sonra İbrahim Paşa Türk zaferini Venediğe bildirdi (Gökbilgin, *Belgeler*, vesika 28 s. 156 vd. Gene aynı mektubunda, İbrahim Paşa Venediğin Osmanlılarla iyi geçinmesini tavsiye edip ayrıca V. Şarl hakkında bilgi istemişti). Gerçekten de bu haber üzerine, Venedik Senatosu Tom-

⁶ Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi c. 1, Sayı 1, s. 9 n. 12 ve ayrıca *Oğuzlar (Türkmenler)* Ankara 1967 s. 152 n. 436 da hazırladığı haber verilen: "Safavî Devletinin kuruluşunda Anadolu Türklerinin rolü". başlıklı makale.

⁷ Hanna Sohrweide, *Der Sieg Safaviden in Persien und seine Rückwirkungen auf die Schiiten Anatoliens im 16. Jahrhundert*, *Der Islam* LXI (1965) s. 95-223.

⁸ Bu elçi hakkında bk. Tayyip Gökbilgin, *Venedik Devlet arşivindeki vesikalar külliyyatında Kanunî Sultan Süleyman Devri Belgeleri*. Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi. (Bundan sonra, Gökbilgin. *Belgeler*) c. 1, S. 2, vesika 4, s. 163.

Türkiye'nin Avrupa siyaseti hakkında önemli bilgiler getiren bu vesika yayını hakkında yazdığım İtalyanca bir tanıtma yazısı Venedikteki *Studi Veneziani* dergisinin XII. (1970) cildinde basılmıştır; s. 666-671. İkinci kısmı da, bu tanıtmanın hazırlanışı sırasında Türk Tarih Kurumu'na teslim edilmiş bulunuyor. Basılmasının biran evvel bitmesini beklemekteyiz [P. S. Bu çalışmanın tashihlerini verdiğim sırada C. V-VIII S. 9-12 s. 1-151 de tamamlanmış ve süratle yayına verilmiştir. Hazır olan notlarımı yayınlamak niyetindeyim].

maso Mocenigo adındaki diplomatını İstanbul'a yolladı. Bu yıllarda Venedik şehrinde ve topraklarında hissedilmekte olan buğday kıtlığı, Türk ülkelerinden edinilen buğdayla giderilebildi (Gökbilgin, *Belgeler, vesika 21 s. 149 vd, v. 22 s. 150 vd, v. 23 s. 151 vd, v. 30 s. 157 vd, v. 79 s. 203*). Scarcia tarafından Venedik Devlet Arşivinden çıkarılan kayıtlar, Türk-Venedik temaslarına ışık saçıyor (s. XXVIII-XXX). Fakat bütün çabalar 1537-1540 Türk Venedik harbinin patlamasına engel olmadı. 1537 tarihinin Ekim ayı sıralarında Türk Sultanı Venediğin yeni bir elçi yollamasına izin verdimse de (Gökbilgin, *Belgeler v. 24 s. 152*), sonuçsuz kaldı. Venedik bunun üzerine Papalık ve V. Şarl ile bir anlaşmaya girişti (bk. *D. Zeyli s. 135-138*). Sonra gözlerini Türkiye'nin doğu tarafına çevirip Şah Tahmasp⁹ ile haberleşme yolu aradı. Bu iş için yeterli vatandaşı Kıbrıs adasında yaşamaktaydı. Şark dillerini de iyi bilen bu tüccar, sonradan Venedik hizmetinde memuriyete atandı.

Membré'nin 1539 yılında başlayıp ertesi yıl bitirdiği İran seyahatinin *Relazione*'si, 1542 yılında Venedik Senato'suna sunuldu. Bugün Venedik Devlet Arşivinde saklanmakta olan bu belgenin tasvirini ve diğer ilgili belgelerini elimizdeki kitaptan öğreniyoruz (S. XL-XLII). Sonraki sayfalarda da *Relazione*'nin anahatlarının tasviri ile, Tahmasıbın elçi ile beraber Venedik devlet başkanı Doge'ye yolladığı mektupların çevirisi Scarcia tarafından yapılmış. Safavilerin seçercesine dair bilgiler, İranın o zamanki doğu sınırlarında karşılaştığı güçlüklerle dair malûmat müteakip yaprakları dolduruyor (s. XLVII-LXVIII).

Şah Tahmasp, Türklere karşı harekete niyetlendiği sıralarda, Venediğin 1540 harbi sonunda yenik düştükten sonra Osmanlılara yakınlaştığını haber alır. Aynı anda haberi alan Membré görevinin bittiğini de anlar ve dönüş hazırlıklarına girişir.

Venedik elçisinin dönüş yolculuğu esas metnin son sayfalarındadır. Prof. Scarcia, elçinin Venediğe döndükten sonra yüklendiği görevleri çeşitli kaynaklardan aktarmaktadır. 1550 yılında Membré Venedik devletinin *turcimanno* (tercüman)'sudur. 1594 yılı Kasım ayına kadar hayatta kalan bu zatın, bir doğu ülkeleri haritasının hazırlanmasına da katkısı oldu (s. LXII-LXVII).

G. Scarcia'nın daima yararlanılacak takdiminden sonra gelen esas *Relazione*'yi, sayın Giorgio R. Cardona yayına hazırlamıştır (s. 1-65).

Kanunî devri Türk tarihine ait değerli bilgileri içine alan bu *relazione* ve zeyilleri aynen dilimize çevirmek güzel ve yararlı bir çaba olur. Fakat şahsen şimdilik böyle bir işi bitiremem. Bu tanıtma yazısı vesilesiyle önemli gördüğüm bazı bölümleri dilimize çevirmek suretiyle, Venedik kaynaklarının Türk tarihi bakımından değerine kısaca değinmekle yetiniyorum.

Kaleme aldığı *relazione*'sinde Membré 19 Şubat 1538 (Venedik usulüne göre olan bu tarih, Gregorien takvime göre 1539 dur.) tarihinde göreve çağrıldığını ve 1 Mart 1539 günü Lefkoşe'den ayrıldıktan sonra Mora, Girit, ve Sakız yolunu izliyerek yolculuğa başladığını anlatır. Armiraglio (*Kapudan-ı Derya* olmalı)'nun izni olmadan Türk topraklarına geçemeyeceğini bildiğinden kendisini Sakızlı bir tüccar olarak tanıtır. Anadolu yakasından gelen hıristiyan tüccarlarla ahablık

⁹ Bekir Kütüköglü'nün İA'deki *TAHMASP* mad. cüz. 117 ve 118'dedir.

kurup, beraberce mal satın aldıktan sonra *Chiesme* (Çeşme)den karaya çıkar (s. 9). Bu sırada tarih 1539 senesinin Nisan ayı idi (s.10). “Bu şehirde *cavassara* (kervansaray) denilen bir *fontego* (Venedik lehçesinde han) tepede bir kalesi ve içinde de 50 tane yeniçeri vardır”. Çeşmeden birbuçuk günde *Vurulla* (Urla) şehrine gelir. “Buradan da Büyük Türk’ün en büyük oğlu Mustafa’nın bulunduğu *Mannisia* (Manisa) şehrine geldik (Şehzade Mustafa 1533-1541 yıllarında bu şehirde kalmış ve daha sonra Amasya’ya yollanmıştı. bk. Çağatay Uluçay, *Mustafa Sultan. 1515-1553*, İslâm Ansiklopedisi, cüz 87 [1959] s. 69). *Vurulla*’dan buraya iki günde yürüdük. Şehrin doğusundaki Câmî’de Sultan Mustafa her cuma günü hutbe okur. Bir cuma günü Sultanın câmîye gittiğini gördüm. Esmer, uzun boylu, sakalsız bir gençtir. Beraberinde iyi giyimli 35 veya 40 kadar süvari gider. Lalası da yanındadır ve beyaz sakallı birisidir. Yay ve 50, 60 kadar ok taşıyan 9 tane de yaya adamı vardır ki, uzun ve geniş renkli bir gömlek giyerler. . (s. 11). Evi bir bahçe içindedir ve etrafı da duvarla çevrilmiştir. Ortada atların koşabildiği bir meydan (kelime aynen vardır: Meidan) vardır. Bu meydanın ortasında çok uzun ve yüksek tahta bir direk bulunmaktadır. Bunun ucunda da madeni bir elma bulunur, atlarını hızlı sürerken ok atıp düşürmeğe çalışırlar.”

Manisa’dan *Caraissar* (Karahisar-ı sâhip)’a sekiz günde vardık. Membré Manisa’dan pamuk almış ve katırcılarla anlaşmış.

(S. 12) “Pesecan (Bezhanne ?) denilen yerde kaldık. Şehir kalesinde yeniçeri var. Birçok hıristiyan Ermeni de bulunmakta. Bu şehirde bir altın duka (Venedik parası olması gerek) 75 akçe değerindedir”.

“Bazı Ermeni ve Türk tüccarlarının eşliğinde yola çıktım. *Zambellotti* yapılan Anguri (*Engüri*, Ankara) şehrine gitmeğe koyulduk. Suverassar (*Sivrihisar*) şehrini geçip vardık. Yolu on günde katettik. *Curscican* (Kurşunluhan) denilen fontego-(han)da kaldık. Şehrin civarında büyük bahçeler var. Bir dere akar dış tarafta” (*Bentderesi*) (Elçi’nin *Zambellotti* dediği o devir Ankara şehrinde işlenen ve devrin Türk iktisadi hayatında önemli bir yeri olan sof’lardır).

“Sonra Cancria (*Kengiri* - *Çankırı*) şehrine gitmek üzere Türk tüccarlarıyla yola çıktım. 25 tane *zambellotti* ve *mocajari* aldım. Katırcıların bir katırına yüklettim (o sıralarda Anaoolu’da ve bu arada Ankara’da da geniş bir katırcı taifesi bulunmaktaydı. Ankara Şer’iyye Sicilleri üzerinde çalışmakta olan arkadaşım Özer Ergenç tarafından bu konuda işlenmektedir), 5 gün yürüdükten sonra bu şehre vardık. Odaları tahtadan olan bir handa kaldık. Hanın batısındaki bir *taverna*’da şarap satılıyordu. Burası küçük bir şehirdir.

“Biz buradayken *Aggimia* (Acemistan)dan bir çok Türk ve Ermeni tüccarın meydana getirdiği bir kervan geldi. İstanbul’a gidiyorlardı ve ipek ticareti ile meşguller. Bunların sözlerinden anladığıma göre, Acemistana kervan geçmesine izin vermiyorlardı. Oradan gelenlere de Osmanlılar kaçakçı diyerek mallarına el koyuyorlardı”.

Türk Sultanının izni olmadan hiç bir kimseyi İran’a bırakmayacaklarını anlayan Membré, karayolundan vazgeçer. “*Namisse* (Samsun) şehrine gitmek ister. *Marzivan* (Merzifon)ı geçerek 4 günde varır. Samsun küçük bir şehirdir. Batı tarafında tahta masalı mağazalar vardır. Hıristiyanların işlettikleri *taverna*’-

lar'da şarap satılır (s. 13). Adana ve Tarsus'dan gelen pamukları Kefe şehrine götürecektir olan gemi hazırdır (s. 14). Gemide Türk ve Rum tüccarlar vardır. Denizciler Rumdur. Elçi, 1539 senesinin Haziran ayında 18 günlük bir yolculuktan sonra Kefe şehrine ulaştı. Oradan bulduğu gemilerle *Araclia* şehrine gelen Membré, buranın ve *Mincrellia*'nın çok canlı tasvirlerini yapar. Sonraki yolculuğunu da teferuatla anlattıktan sonra, Ağustos ayında artık Şah Tahmasp'ın huzuruna ulaşmıştır (s. 19).

“Tam o gün Erzincan'dan Türkmen Ali adında biri 800 ev ile şaha gelmiştir. 600 kadar da silahlı bulunuyordu. Şahın etrafında “Allah, Allah” diye bağırıyordu. Şah da onları teker teker kabule başladı. Her içeri giren onun ayağını öpüyordu. Şah da onlara *tachin* (takke. Tahlili için bk. s. 225) veriyordu. Müritler de hediyelerini sunuyorlar. Şah onları memleketin üç kısmına dağıttı: Horasan, Şirvan, Aras. Şah Tahmasp'ın yanındakileri gözlerimle beşbin kadar saydım. Zannediyorum süvarisi de 14 000 kişi kadar” Daha sonraki s. 20-47 arasında, Şah'ın şahsî tasviri ile, etrafındakilerin ve bütün memleketteki taraftarlarının tutumu Membré tarafından detaylı anlatılır.

(s. 47) “Anadolu'dan yani Adana'dan bir adam geldi. Getirdiği hediyelere karşılık, Şah'dan bir mendil almak istemiş. . Mendili alan Türk ellerini havaya kaldırıp Allah'a hamd etti, sonra başını yere koyup “şah, şah” dedi, çok memnun olarak ayrıldı. Bunun ne olduğunu sordum *teperiach* (Teberrük. Hediye) olduğunu söylediler. Türk'ün babası evde hasta yatarken rüyasında şahı görmüş, iyileşmesi için o mendili elde etmek istemiş. Böyle gizli olarak her sene çok kimse ziyarete gelmektedir”.

(s. 50). 20 Mayıs 1540 dan sonraki günlerde, İstanbul'da faaliyette bulunan şahın casusları, Venedik elçisinin İstanbul'a geldiğini haber verirler. Bu haber gerçektir, zira Türkler karşısında yenilgiyi kabul eden Venedik anlaşma zemini aramaktadır (bu konu ile ilgili belgeler için bk. T. Gökbilgin, *Belgeler*. v. 15 s. 144 vd., v. 16 s. 145, v. 25 s. 152, v. 38 s. 167, v. 39 s. 168, v. 54 s. 182, ayrıca Lûtfi ve Mehmet Paşalar İran ve Irak'daki Türk başarılarını haber verip Venediği sulh yapmağa davet etmişlerdi v. 31 s. 158 vd.).

Ağustos 1540 da elçinin dönüş yolculuğu başladı (s. 51). İran topraklarındaki seyahatten sonra, 14 Kasım'da Hürmüz'e vardı (s. 54). Burada da başından geçenleri anlattıktan sonra, uzun deniz yolculuğu başlar ve hemen akabinde konuya da döner (s. 58).

Tebriz'de gümüş para kullanılıyor. Ağırlığı 1 1/2 *saggio*. Bunların altısı bir altın duka (Venedik parası)'dır. Buna da *şahi* diyorlar. Türk akçeleri gibi başka bir para yapıyorlar ve buna *casipeghi* diyorlar, bakırdandır. . . *Pul*'un ikisi bir *altun* (metinde aynen böyle) ve 50 altun bir gümüş şahî ediyor. Tebriz'de *serafi* (sarraf- lar)'ler devamlı para değiştirirler.

Türklerle İranlıların beraber yaşadıkları bu şehrin iç hayatı, Membré'nin kaleminden canlanıyor. İki topluluğun ilişkisi “köpeklerin karşısında dişi kedinin-kidir” (s. 59).

Hürmüzden sonra elçinin seyahati 35-40 gün sürdü. Hindistan'a vardı. Portekizlilerin elinde bulunan şehirleri de anlattıktan sonra, Ümit Burnu'nu dolaşarak, 19 Ağustos 1541 de Portekiz'e geldi (s. 65).

Bundan sonraki sayfalar zeyillere ayrılmıştır. Hazırlayan F. Castro'dur. İlk zeyil olan A., Marino Sanudo'nun *Diari*'lerini içine alır. Türk tarihini ilgilendiren bazı bölümleri aktarmakla yetiniyorum.

(S. 69) Nisan 1525 İbrahim Paşa Haleb'de birçok kadı ve subaşıyı öldürttü. Kahire'ye kadar böyle devam edecek. Bunun da diğeri gibi isyan edeceği söyleniyor (her halde Canberdi Gazali olayını hatırlıyor. – Çeviren –).

Sofinin oğlu Diyarbakıra gelmiş her yerde para topluyorlar. Askerlerine para verecekler.

(S. 70) İbrahim Paşa Kahire'de kadı ve diğer beylerin kafalarını kestirmiş.

(S. 70-72) de Kıbrıs Valisi Donado da Leze'nin Lefkoşe'den kardeşine yazdığı 24 Eylül 1525 tarihli mektuptan:

Önce Şah Tahmasp hakkında bilgi verilir. Onbeş yaşında tahta geçti... Babası hayatta iken daima *tanfaruzi* (teferrüc) de yanında bulundurdu... Türklerden kaçan yeniçerilerden topçuluk öğrendi... Türk Sultanının sahip olduğu yerler: Tokat ve Trabzon'dan başlayarak, Erzincan, Bayburt, Çemişkezek, ve Diyarbekir'deki bütün şehirlerdir. Bunlar Harput, Ergani, Âmid, Mardin, Zoc-has. Kürtler Türk ve Safavi Sultanları arasında kalıyorlar: Yerleri Hasankeyf, Bitlis, Hizan, Muş, Cizre.

(Bu kayıt Türk-İran sınırına dair bilgi vermesi bakımından dikkati çekmektedir. Çev.).

(S. 72) Ocak 1526 *Bailo* Pietro Bragadin'in İstanbul'dan mektubu:

İbrahim dedi ki "Signoria (yani Venedik)ya yaz, bağlılığımıza eminiz ve onunla yaptığımız sulhu (1521'deki *kastediliyor*) korumağa niyetliyiz. Karşı gelecek olanlara muhalifiz, kara ve deniz adamı yanında para da vermeğe hazırız ve şimdi olmamasından şüphe etmiyoruz, çünkü artık ne Sofi ne de Soldan hiç bir zarar vermiyorlar (Soldan Venedik kaynaklarında Mısır Sultanıdır. Çev.).

(S. 74-76) Piero Sanson'un Adana'dan mektubu. Aralık 1526:

Ayın sonu Adana'ya geldim. Burayı çok altüst edilmiş gördüm. Zira *Tud Zarzardich* (indeksde Baba Zunnun gösteriliyor ki doğrudur. Çev.) adında Sofi taraftarı birisi var. Bu adam başkaldırdı ve taraftar topladı. Şimdi aşağı yukarı düzenli ve süvari 50 bin adamı var. Büyük Türk Sultanı Selim tahtı ele geçirince kafasını kestirdiği adamın oğlu Zamam Hasan annesinin de yerinden atılıp, Sofi'ye yollanmasından dolayı şimdi isyan ediyor. Bununla Sait Basa (Paşa) tarafından kafası kesilen Alâüddevle'nin İstanbul'a getirilen iki oğlundan başka şimdi üçüncüsü isyan ediyor ve mezkur *Turzanchag*'ın yanında bulunuyor.

İskender Paşa adlı Konya Paşası 20 bin süvari ve 1500 *schioppi* (sipahi) topladı. Anadolu ve Karaman Beylerbeyleri, Sultanın divanındadırlar. Adana beyi Ramazanoğlu Pirî Bey 3 bin süvari topladı ve Saran Oğlu adlı Tarsus beyi de 4 bin süvari, İskender Bey adlı Sis beyi de 200 atlı topladı.

Hepsi Sivas'da toplandılar ve her iki taraf savaşa giriştiler neticede Baba Zunnun galip gelip hepsini doğradı. Yalnız Adana Beyi, o da iki ağır yara ile kurtuldu. Konya Paşası canlı ele geçti ve kafası kesildi. 45 sancak parçalandı. Buraya sahip olunca, bütün Sivas'a da sahip oldu, ve Halebe daha rahat yöneldi. Şam beyi

diğer Suriye beyleri ile Halep şehrine geldi. Ancak 5/6 bin kadar adamı kaldığı için savaşmak istemiyordu. Halk ve bilhassa Araplar tarafından sevilmediklerini yakından gördüler. (T. Gökbilgin, *Süleyman I İslâm Ansiklopedisi* cüz 111 s. 109a-110a'daki Anadolu İsyanları (1526-1528) bölümü Âli ve Peçevi'den naklen yazılmıştır. Tenkit yönü olmakla beraber, birçok noktalarda haberler uymaktadır.

Jaza (Ayas?) şehrine yapılmak istenen bir baskın önlendi.

O sıralarda Türk Sultanı tarafından konan ağır vergiler yüzünden 4 veya 5 bin kişinin toplandığı pazarları boşalmış.

Malını 6 bin *aspri atumanin* (akçe-i osmanî)'e devretmiş.

S. 77 (1527 yılının Haziran ve Temmuz aylarında İbrahim Paşa'nın Anadolu'da olduğunu haber veren kayıtlar).

(S. 78) 1527 yılı Ekim ayı. Sakız adasından gelen haberlere göre: Şah ile Türk Sultanı anlaşmışlar. Şah 400 deve yükü işlenmiş ipek yollamış. "*Eğer doğru ise zavallı hristiyanlık için acı bir haber*".

(S. 79) 26 Ekim 1531 de yazılmış bir mektup: Sultan Bursa şehrinde. Bir oğlu ve yeniçeriler, Karaman Beylerbeyisi ile isyan etmişler ve Şaha kaçmışlar. Sultan bir ordu hazırlıyor.

(S. 80-83) arasında uzun bir mektup ve tahlili bulunmaktadır. 1532 senesi Ocak ayı.

Suriye'de yayılan haberlere göre Alidulli (Dulkadır oğlu Alâüddevle Bey)'nin memleketinde isyan var ve bütün Anadolu silâhlanmış. Sultanın babası (Selim I) tarafından kafası kesilen Alâüddevle'nin oğlu, alınan haberlere göre, Urfa sancakbeyini öldürmüş ve Gazali'nin kardeşi ile isyan etmeğe hazırlanıyor. Gazali'nin kardeşi Arap, Kürt ve Memlûk kalıntıları arasında taraftarı var.. Alâüddevle'nin oğlunun adı Acrambrai (İbrahim)dir, ve o da babası gibi cesurdur. Anadolu Beylerbeyisi, Sultandan aldığı emre göre 15 sancak beyini çağırdı.

S. 82 Sultanın Kızıldenize yolladığı gemi Nil boyunca Dimyat'a gidiyor... Çünkü Türkler Kızıldenizin de Süveyş limanını Portekizlilere karşı koruyorlar.. Portekizliler Aden şehrini ele geçirmişler.

Bir tanıtma yazısı çerçevesinde daha fazla çeviri yapmayı yersiz buluyorum. Çalışmalarım ilerledikçe, Sanuto'daki Türkiye'ye ait haberleri eleştirili ve açıklamalı olarak çevirmeye hazırlanmaktayım.

B Zeyli (s. 104-114) Venedikli L. Rancinotto'nun *Colocut seyahati*'ne ayrılmış. Evvelce basılı bir metin olmasına rağmen, Membré'nin haberlerini tamamladığı için konmuş (s. XXI).

C Zeylinde (s. 115-133) Venedik'teki Marciana kütüphanesinde bulunan iki yazmanın yayını yapılmış. Birincisi "*İran'da Sofi ordusu tarafından büyük bir bozguna uğratılan Büyük Türk'ün ordusu*" başlığını taşıdığı gibi ikincisi de "*14 Temmuz 1535 günü Bağdada doğru giden Büyük Sultanın ordugâhına seyahat eden mutemed bir adamın tasviri*" başlığı taşımaktadır. O devir Avrupasında bu çeşit yayınlar pek çoktur (s. XXVI n. 2 deki bibliografya). Hammer de Alman dilinde basılı olanları kaydetmeden geçmemiştir (Devlet-i Osmaniye Tarihi, çev. M. Ata c. V, s. 338).

Bu tür neşriyatın Türk kaynakları ile karşılaştırılması ayrıca araştırılmağa değer bir konudur.

D Zeyli s. (135-138) Türklere karşı Papalık, V. Şarl ve Venedik arasında yapılan anlaşma ve ayrıca Şarl ile Venedik Cumhuriyetinin imzaladıkları anlaşmanın metinleridir. Tarih 8 Şubat 1538'dir.

E Zeyli (s. 143-173) İstanbullu Teodoro Spandugnino'nun Şah İsmail ve Şah Tahmasp'ın hayatına dair yazısıdır. Basılı olmakla beraber, yazma bir nüsha yayına esas alınmıştır (s. XXXI-XXXVIII). Hümanizma devri Avrupa fikir hayatının bu dikkate şayan edibinin eserlerinin Türk kaynakları ile karşılaştırılması yararlı olur.

F Zeyli (s. 175-183) Edirne'den 10 Ağustos 1538 tarihinde yazılan bir mektuptur. Başlığının çevirisi; "Büyük Türk'ün hıristiyanlara karşı haşmeti. Sofi'nin Büyük Tatar'la beraber Türklere karşı ittifak ve akrabalığı. Büyük Türk tarafından Tatar'a ve İran Kralı Sofi'ye karşı gönderilen şahıslar hakkında".

G. zeyli (s. 185-190), Şah Tahmasp'ın Venediğe yolladığı iki adet mektubun çeviriyazısı. Ayrıca fotokopisi de eklenmiştir.

A. Piemontese'nin titiz ve dikkatli bir çalışma sonunda meydana getirdiği dizine, G. R. Cardona da yardımcı bulunmuştur. Açıklamalı ve eleştirmeli tarzda hazırlanan bu bölüm sırası ile; mühim terimler, isim ve yer adları diye üç kısma ayrılmıştır. Epey sayfa kaplayan dizin (s. 193-230), elimizdeki kitaptan yararlanmamızı büyük ölçüde kolaylaştırmaktadır.

İran tarihini ilgilendiriyor görünüyorsa da, Kanunî devri Türk tarihi içinde önemli olan bu eserin Türk tarihi araştırmaları arasında da olumlu bir yer alacağını umuyoruz. Sayın Profesör Scarcia bu çalışmasını bitirdikten sonra, Türk tarihine yararlı olacağından şüphe etmediğimiz bir faaliyete devam ettiğini haber vermektedir. 1570 tarihini izleyen senelerde Kıbrıs adasının Türklerin eline geçmesinden sonra meydana gelen buhran sırasında, İran sarayında Venedik Cumhuriyetini temsil eden Vincenzo degli Alessandri bir *relazione* kaleme almış ve bununla hem devrinde hem de sonraları büyük bir şöhret yapmıştı. Şimdiye kadar bir bütün olarak değil de kısım kısım ele alınan bu *relazione* hakkında, bir makalesinde Prof. Scarcia daha düzenli bir yayın vaad etmektedir (Il Veltro. Rivista della Civiltà Italiana. 1/2. Anno XIV Febbraio-Aprile 1970 s. 74 vd.). Burdaki makalenin esas başlığı "Venezia e La Persia Uzun Hasane Tahmasp (1454-1572)" s. 61-75'dir ki haklı olarak sabırsızlıkla bekliyoruz. Yukarıki satırlarda bilvesile zikrettiğimiz Şah İsmail ile ilgili belgelerin ve haberlerin yanısıra (bk. n. 40), Fatih Sultan Mehmet'in Uzun Hasan ile amansız bir çatışmaya giriştiği sırada İran'ı ziyaret eden Contarini ile Barbaro'nun yazmış oldukları *relazione*'lerin, eskimiş olmakla beraber halâ kullanılan Romusio ve Hakluyt serisi yerine yeniden daha ilmi usullerle basılmakta olduğunu haber aldık (adı geçen derginin bu sayısı İtalya-İran ilişkilerine dair çeşitli makale ve haberleri ihtiva etmektedir). Bütün bu saydığımız yayınların Türk tarihinin karanlık kalmış bazı sorunlarına yol göstereceğine eminiz.

